

GABRIEL MILLET, PORTRAITS BYZANTINS,

PARIS, HONORÉ CHAMPION, 1911, 7 PP., 4 MARE, CU O PLANȘE. DIN REVUE DE L'ART CHRÉTIEN.

Din partea d-lui Gabriel Millet am primit două exemplare din studiul d-sale «Portraits byzantins», spre a le remite, unul Comisiunii Monumentelor Istorice, celalt Academiei Române.

Având deosebita plăcere de a fi în relații cu această distinsă persoană, cred că fac bine să arăt care este situațiunea sa, înainte de a vă da o mică relațiune despre studiul primit.

Domnul Millet este profesor de istoria creștinismului bizantin la Școala de Inalte Studii și totodată director al micului muzeu bizantin creat de d-sa pe lângă aceeaș școală. Se bucură de o bună reputație în Franța, ca savant care cunoaște, poate mai bine decât oricare altul, monumentele creștine ale Orientului. Lucrările sale sunt deja numeroase. Ca membru al Școalei franceze din Atena, îndemnat de fostul ei director, d-l Th. Homolle, d-l Millet s'a interesat și a studiat monumentele creștine, pe cari arheologii din trecut le disprețuiau, ba chiar le și dăruiau, spre a găsi sub ele urme de construcțiuni antice.

În prima misiune d-sa a vizitat Constantinopolul și, după ce a studiat monumentele de acolo, a trecut în Asia mică, mai ales la Trebizunda, de unde a adus rezultate frumoase.

Din Asia mică, a trecut la muntele Athos, pe care l-a explorat în chip amănunțit, aducând mii de fotografii și estampaje de inscripțiuni.

Aceste din urmă au format chiar obiectul unei monografii, scrisă în colaborație cu J. Pargoire și L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes du mont Athos* (Paris 1904, 191 pp.), plus numeroase planșe (*Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et*

de Rome). Această culegere ne interesează și pe noi, pentru că în ea găsim numeroase inscripțiuni referitoare la domnii noștri, ca Ștefan-cel-Mare, Neagoe Basarab, Radul Mihnea, Scarlat Callimah, etc.

Dela muntele Athos, d-l Millet a trecut în Macedonia, vizitând orașele de acolo, și apoi a ajuns în Serbia veche și în cea dunăreană, de unde a cules iarăși un material prețios, încă nepublicat.

În urmă a fost însărcinat de o societate locală să continue săpăturile începute la Parenzo, unde s'a explorat o biserică veche. Rezultatele acestei misiuni au fost foarte fructuoase. În parte ele au și fost publicate într-o revistă locală din Parenzo, dar se așteaptă cu nerăbdare de toți monografia completă, căci la Parenzo sunt, după cum se știe, în afară de monumentele arhitectonice însemnate, mozaicuri de o frumusețe neîntrecută.

Reputația d-lui Millet au stabilit-o lucrările sale despre monumentele bizantine din Grecia. Într-o publicațiune monumentală: *Le monastère de Daphni* (în Grecia centrală), d-sa a studiat în chip magistral acest lăcaș care datează din secolul al XI-lea. În ea găsim un model de cum trebuie studiat un monument: arhitectura, mozaicurile, incinta, totul e tratat cu o minuțiozitate extremă, cu un simț arheologic rar, cu un ochiu de artist, luminat de o erudiție vastă

Într-o nouă misiune, acordată de Statul francez, d-l Millet, însoțit de arhitecți, desenatori și pictori, studiază amănunțit monumentele din Mistra (Sparta), vechea capitală a principatului lui Villehardouin. Rezultatul acestei misiuni este de o mare însemnătate pentru istoria artei în Orient. În fine, pe lângă diferite articole publicate, în 1910 a

apărut un album de 152 planșe: *Monuments byzantins de Mistra* (Paris, Leroux). În planșele acestea, figurează bisericile, zidurile etc, planurile lor, *fragmentele sculpturale descoperite și adunate de d-l Millet într'un muzeu local*, frescurile, toate fotografiate de d-sa sau desenate de d-na Sophie Millet, Eustache, Jules Ronsin și artistul grec Petru Rumpoș. Textul încă nu a apărut și este așteptat cu nerăbdare.

II

În studiul din urmă cu titlul «Portraits byzantis» ce vă prezintă, d-l Millet arată că Bizantinii au continuat tradiția helenistică a portretului, de oarece acesta a ocupat la ei un loc de frunte în viață, fiind venerat cu aceeași pietate ca și chipul unui sfânt: veacurile, scrie d-sa, se scurg pe pământul Greciei, formele se schimbă, dar sentimentele rămân. Peste tot, la cămin, în locurile publice, împrejurul altarului, portretele atrăgeau privirile Bizantinilor și le atingeau sensibilitatea lor.

Autorul ne prezintă un asemenea portret dela începutul secolului al XV-lea, reprodus în aquarelă, după frescurile dela Mistra (Brontochion). Inscripția ce însoțește portretul, ne arată că chipul zugrăvit reprezintă pe «fratele Împăratului, Theodoret monahul», Prin urmare este vorba de un personaj însemnat, care s'a călugărit, ca și Banul Barbu Craiovescu, ctitorul mănăstirii Bistrița olteană dela noi. D. Millet crede că personajul în chestiune, adică monahul Theodoret, fratele Împăratului, este Theodoret I, Despotul Mistrei, fratele Împăratului Manuel Paleologul și care a murit în 1407, în timpul unei lupte contra Latinilor. Interesant este de observat că, deși nici un text nu atestă că acest despot ar fi îmbrăcat rasa călugărească, totuși el este zugrăvit în costum călugăresc și poartă chiar numele schimbat Theodoret, după uzul monahic, în loc de Theodor, numele său ca mirean.

D. Millet atribuie această modă unei manifestări cu totul platonice de umilință creștinească, scriind: «Il est donc possible que Thédore Paléologue se soit aussi borné à cette manifestation toute platonique d'humilité chrétienne» (pag. 5). Prin urmare, Theodor I, Despotul Mistrei, n'a fost călugăr; el a avut dorința, și pentru aceasta, fiind încă

în viață, și-a manifestat această dorință, comandându-și portretul său funerar.

Motivul zugrăvirii lui Theodor I Paleologul, Despotul Mistrei, ca monah, este dictat fără îndoială de un adânc sentiment religios, care se traduce printr-o înclinare a înaltei aristocrații către umilința monahală și care atunci se constată că domină, ca o modă, în întreg Orientul creștin, atât la Bizantini cât și la Sârbi și la Români.

Și într'adevăr, aruncând o privire comparativă asupra vieții noastre religioase de atunci, constatăm că în epoca lui Theodor I Paleologul, Despotul Mistrei, mort în 1407, cu vreo 40—50 de ani în urmă, a trăit la noi un Voevod cu numele de Vlad Călugărul, al cărui portret însă nu-l cunoaștem, iar mai târziu a domnit în Țara Românească Radu-Paisie, zis și Petru Voevod, care, precum se vede, poartă două nume: unul mirenesc, Petru, și altul călugăresc Paisie (format, după uzul monahal, din numele de botez Petru, păstrând inițiala P, în Paisie).

Acest Voevod, împreună cu fiul său, se află zugrăviți ca Domn și ctitori la biserica bolniței mănăstirii Cozia din Vâlcea. Portretele lor sunt descrise de d. N. Iorga în *Sate și Mănăstiri*, 1905, la pag. 304, astfel: «Ctitorii (adică Petru Vodă, zis și Petru dela Argeș sau Radu Paisie, Domn până la 1545, și fiul său Marcu), se văd în mîna stîngă a naosului: Petru în haină verde de brocard de aur, blănită cu cacom, căzând peste o alta roșie cu flori de aur; Marcu, și el încoronat, în brocard albastru, tot așa blănit, peste o haină dedesupt roșie».

Mult mai interesantă ni se prezintă însă figura marelui Ban Barbu Craiovescu, zis și Palhomie monahul, ctitorul mănăstirii Bistrița din județul Vâlcea, pentru că există mare apropiere între manifestarea vieții acestui mare boier român și felul cum ne apare Theodor I, Despotul Mistrei.

Între aceste două personaje, pe cari îi desparte o epocă de 70—80 de ani, se poate face următoarea apropiere: ca și Theodor I, Despotul Mistrei, înrudit cu Împăratul din Bizanț, Banul Barbu este cel dintâiu sfetnic al Domnului nostru și înrudit cu el; amândoi sunt ctitori la mănăstiri, și atât unul cât și celalt îmbracă rasa monahală către sfârșitul vieții.

Dar putem încă stabili istoricește o legă-

tură mai evidentă între manifestarea vieții marelui Ban Barbu Craiovescu și moda religioasă creștino-bizantină, pe care o ilustrează portretul lui Theodor I, dela Mistra. Și anume, după relațiunea lui Ioan Comnen, medicul lui Brâncoveanu, care vizită muntele Athos la 1701, la mănăstirea Xenofon din Sfântul Munte se află pictați Banul Barbu, Danciul Vornicul, Pârnu și Radu (A se vedea Proschinitarion de Ioan Comnen, tipărit la Snagov, 1701, în limba greacă; traducere latină în Montfaucon, Palaeographia graeca, Paris 1708, pag. 494).

Tot Banul Barbu, însă cu rangul de Logofăt, se află trecut ca ctitor al mănăstirii Pantocrator din muntele Athos (Comnen, Proschinitarion, ediția Montfaucon, pag. 481).

Zidind mănăstirea Bistrița din Vâlcea, acest mare boier, care a fost ctitor și la Sfântul Munte, a pus de i s'a zugrăvit portretul și aici, la Bistrița, unde ni se păstrează în copie modernă, după restaurarea bisericii din secolul trecut.

Portretul se vede în interiorul bisericii, la stânga, unde se citește și inscripția: „Barbu Craiovescu, întâiul fondator al acestei mănăstiri, 1498”. După descrierea regretatului coleg Tocilescu, el «este reprezentat în haină imblănită, cu anterior și brâu; are o barbă albă și ține mâinele la piept». Mai jos, în fund, se reprezintă mănăstirea Bistrița. La dreapta se află portretul lui «Barbu Dimitrie Știrbeiu, principele Domnitor, 1855» (Tocilescu, Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară, București 1887, pag. 44).

Tot la această mănăstire se mai păstrează încă: 1) în copie modernă «un tablou pe pânză», reprezentând plecarea lui Barbu Craiovescu la mănăstire, ca să se călugărească; se vede mai întâi biserica și casele cele vechi înconjurată de ziduri cu creneluri. Mai sus este Arnota, mai jos schitul Păpușa. Barbu, cu barba albă, îmbrăcat în costumul timpului, ține capul aplecat pe mâna dreaptă, iar mâna stânga o ține la ureche, în semn de adio pentru cele lumești; după dânsul vine un tânăr cu dulama imblănită, în pozițiune precatorie, urmat de o ceată de alte 18 persoane, toate în dulame roșii cu blană—întreaga

familie a Craioveștilor. Pe pânză se citește: „această mușama s'au scos după cea veche prin osârda Sfinției sale Părintele Chyr Gheorghe Zugrav ot Cozia. 1830. Octom. 25” (Tocilescu, op. cit., pag. 44).

O reproducere după acest tablou se află în Eraldica Română de Ștefan Grecianu anexa la pag. XXXI.

II) În Colecțiile Comisiunii Monumentelor Istorice, provenind dela Bistrița, se află iarăși o icoană, înfățișând pe Banul Barbu, însă copil, prezentând lanțurile robiei sfântului Procopie.

Toate aceste portrete și tablouri, adică portretul dela m-reă Xenofon din Sfântul Munte, portretul dela m-reă Bistrița din Vâlcea, precum și pânza cu plecarea Banului Barbu la mănăstire, ca și icoana ce ni-l înfățișează încă de mic înclinat spre cele sfinte, dovedesc pe deplin că Banul Barbu este tipul cel mai desăvârșit al boierului român, înclinat spre monahism, deci un reprezentant de frunte al modei creștino-bizantine la noi, și, adăugăm încă, cel dintâi, ca dată, de vreme ce acest mare boier a trăit la începutul primelor noastre legături cu Sfântul Munte. El ilustrează dar o epocă în viața noastră religioasă, prin pătrunderea curentului bizantin.

Intrebarea este dacă Vlad Călugărul, Radu Paisie și Banul Barbu-Pahomie monahul au fost în realitate călugări, ori numai au dorit să fie, și s'au manifestat așa, în mod platonic, cum crede d-l Millet despre Theodoret monahul dela Mistra. Chestiunea fiind interesantă pentru istoria vieții noastre religioase, adânc influențată de moda bizantină și sârbească, ar trebui cercetată mai amănunțit și de alții.

Prin prezenta comunicare am dorit să relevez însămnătatea studiilor d-lui Gabriel Millet asupra artei creștine din Orient, care și pe noi ne interesează în prima linie și cu atât mai mult cu cât d-l Millet se ocupă dela o vreme încoace de monumentele noastre.

Și sunt convins că trebuie a se aduce mulțumiri acestui savant bizantinist, pentru trimiterea acestui mic, dar atât de important și luminos studiu.

ION KALINDERU.